

**Yazar Bilgileri
Author(s)**

Dr.

Hale Nur Uyanık

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Sosyoloji Bölümü

hale.27.nur@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0102-0268

Öz

Bu çalışmada 1950'li yıllarda Türk sosyolojisinde yer edinen mikro çalışmaların neden önem kazandığı tartışılmıştır. Bu konu Nurettin Şazi Kösemihal'in, ülkemize tanıttığı ve kazandırdığı "sosyometri yöntemi" ile yaptırmış olduğu çalışmalar üzerinden ele alınmıştır. Mikro çalışmalar kapsamında yer alan sosyometrik çalışmalar Kösemihal'in bu yöntem yoluyla uygulamalı olarak yaptırdığı bitirme tezleri üzerinden incelenmiştir. Çalışmada bu yöntemin ülkemizde tanınmasını sağlayan ve tecrübi sosyoloji sertifikasında okutmaya başlayan Kösemihal'in öğretileri doğrultusunda ortaya konulan sosyometri yöntemini ile yapılan lisans bitirme tezleri incelenmiş ve dönem içerisinde hangi olayların toplumsal sorun haline almış olduğu yapılan tezler üzerinden tespit edilmiştir. Kösemihal'in bu dönemki çalışmalarda sosyometriye bu kadar ilgi duymasının başlıca nedeni arasında bu yöntemin küçük grup ve olaylardan son derece önemli sonuçlara ulaşabilme olanağı sağlıyor olma özelliği çalışmalarda da dikkat çekmektedir. Sosyometrinin, sorunları kişilerin canlandırma yoluyla, olayı olduğu gibi ortaya çıkarması yani sorunu görünür kılıyor olması yönü onun bu yöntemle ilgilenmesine neden olmuştur. Sosyometrik çalışmaların uygulama alanına bakıldığında daha çok fabrika, okul, yetiştirme yurdu gibi kurumlar olmuştur.

Abstract

In this study, it is discussed why micro studies, which took place in Turkish sociology in the 1950s, gained importance. This subject has been discussed through the studies that Nurettin Şazi Kösemihal had made with the "sociometry method" that he introduced and brought to our country. Sociometric studies within the scope of micro-studies were examined through Kösemihal's graduation theses, which were applied through this method. In the study, undergraduate graduation theses made with the sociometry method, which were put forward in line with the teachings of Kösemihal, who made this method known in our country and started to teach in the experiential sociology certificate, were examined and it was determined through the theses that which events became a social problem during the period. The main reason why Kösemihal was so interested in sociometry in the studies of this period is that this method's ability to reach extremely important results from small groups and events draws attention in the studies. The aspect of sociometry, revealing the problem as it is through the animation of the people, that is, making the problem visible, caused him to be interested in this method. Considering the application area of sociometric studies, there have been institutions such as factories, schools and orphanages.

**Makale Tarihleri
History of Article****Geliş Tarihi /Received**
27.10.2022**Kabul Tarihi/Accepted**
17.11.2022**Anahtar Kelimeler / Keywords**

Sosyometri / Sociometry

Amerikan Sosyolojisi / American Sociology

Nurettin Şazi Kösemihal / Nurettin Şazi Kösemihal

Küçük Grup Çalışmaları / Small Group Studies

Uygulamalı Sosyoloji / Applied Sociology

Makale Beyanı

Bu çalışma yazarın 2022 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı'nda "Türk Sosyoloji Tarihinde Nurettin Şazi Kösemihal'in Yeri ve Önemi" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır..

Teşekkür, Çıkar Çatışması ve Katkı Oranı Beyanı**Statement of Acknowledgment, Conflict of Interest and Contribution Rate**

- Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Atıf / Citation

Uyanık, H.N. (2022). Nurettin Şazi Kösemihal'in Danışmanlığında Yönetilen Sosyometri Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. *Olgu Sosyoloji Dergisi*, 1(2), ss. 52-59.

DOI

Dergimiz henüz DOI hizmeti vermemektedir.
Our journal does not yet provide DOI services.

1. Giriş

Türk sosyolojisi dönem içerisinde yaşanan kültürel, siyasi ve ekonomik anlamda gerçekleşen kalkınma ve değişimler paralelinde oluşturduğu ideoloji ve anlayışlar içerisinde toplumu dizayn etme çabası içinde olmuştur. Sosyoloji tarihimizde bu yönüyle en dikkat çeken isimlerin başında Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin gelir. Z. Gökalp, Durkheim ekolünün temsilcisi iken P. Sabahaddin, Le Play ekolünün ülkemizdeki temsilcileri olarak anılırlar. Dayanıma dayalı olan Durkheim ekolü iş bölümünü ve kolektifin değer ve olgularını ön planda tutarken; Le Play ekolü temelini Anglosakson felsefeden alarak ve bu felsefe üzerinden şekillenen Science Sociale'ın öne sürdüğü Adem-i merkezi (müteşebbis) yaklaşım üzerinden ülkenin kalkınma ve gelişimine yönelik fikirler ortaya koymuşlardır. Ülkemizde 1940'lı yıllar itibarıyla Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin de kurulmasıyla bu iki ekol çalışmalarında devamlılık göstermiştir.

Dünya'da ve Türkiye'de 1950'lerde yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal alandaki gelişmeler sosyal bilimlerdeki birçok bilim dalında çalışma alanı, yöntem ve teknik üzerine yeni oluşumlara gebe olmuştur. 1950'ler ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsündeki çalışmalar fikrîsel anlamda çeşitlilik göstermiş, bu süreçte sahaya ve mikro alanda gerçekleşen çalışmalara yönelim baş göstermiştir. Bu çalışmaları ortaya koymada ön plana çıkan isimler olarak ise Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol karşımıza çıkmaktadır. Türk akademisindeki çalışma alanları ve yöntemlerinin dünya genelinde yaygın olan konjonktür ve paradigmanın etkisi altında toplumu ele aldığı bir gerçektir. Lakin II. Dünya Savaşı'ndan sonra toplumsal yapıda değişen dengeler, meydana gelen göçler çeşitli ideolojilerin ortaya çıkmasına ve bu ideolojik anlayış etrafında şekillenen bilimsel yöntem ve paradigmaları da beraberinde getirerek toplumu anlama ve değerlendirme noktasında yepyeni bir oluşumun içerisinde bulunmasına yol açmıştır.

Dünyada 1950'li yıllarda sosyoloji konularının temalarına bakıldığı zaman kalkınma, modernleşme, kentleşme ve köy kalkınmasına yönelik çalışmalar üzerinde yol alınmıştır. Bu çalışma konularına yönelim gösterilmiş olmasının en büyük nedeni, dünyaya egemen olmaya başlamış olan Amerikan kültürünün etkisi ve sosyal bilimler için de Chicago ekolü ve Yapısal İşlevselci anlayışın tüm dünyada geçerli kılınması yatar. Bilhassa Chicago ekolünün çalışma kapsamında olan, Amerikan toplumunda meydana gelen göç, modernite sorunları ve kentleşme gibi sorunlara yönelik geliştirdikleri çözümler ve yöntemin tüm dünyaya pazarlama istekleri, birçok ülkenin sosyoloji çalışmalarını bu konular üzerine ağırlık verilmesine neden olmuştur. Amerikan ekolü daha öncelerde sosyolojik çalışmalarda etkin olan Kıta Avrupası geleneğinin felsefi ve teorik ağırlıklı sosyoloji anlayışının karşısına, geliştirdikleri pratik ve ampirik çözümlerle dünyada da değer görmeye başlamıştır. Türkiye de 1950'lerden itibaren Amerika'dan aldığı Marshall Yardımı ve Truman Doktrini gibi ekonomik ve kültürel desteklerle kalkınmaya yönelik gelişmeler içerisinde yol almış ve bu süreçte sosyolojide de hakim olmaya başlayan köy, modernleşme, kalkınma gibi konular için metodolojik yaklaşımlarda da yön değişikliği olmuştur. Le Play'in sosyoloji anlayışından temellerini alan Amerikan ekolünün nüvelerini vermeye başladığı köy monografileri ve saha çalışmalarına yönelik örneklerini özellikle AÜ DTCF'nin ağırlıklı olarak ortaya koyduğunu görmekteyiz. Bu dönem İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünde de bu alana yönelik çalışmaların hız kazandığını söylemek mümkündür.

İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsü merkezinde de Le Play ekolünün metodolojik ve ampirik yönünü ortaya koyacak pek çok girişim olmuştur. Bu amaç doğrultusunda kurucu üyeleri arasında İÜ Sosyoloji kürsüsü hocaları olan H. Z. Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'un da bulunduğu Türk Sosyoloji Cemiyeti, 1957 yılında "*Le Play Sosyolojisinin 100. Yılı*" başlığı altında toplantı düzenlemesi bu alanı yeşertilmesi üzerine oluşturulan çabanın göstergesidir. Kısacası 1950'li yıllar yönetsel açıdan sosyolojinin kırılma yaşadığı ve tecrübi sosyolojiye yönelerek bu doğrultuda belli konular özelinde sahaya yönelik çalışmaların hız kazandığı bir dönemdir. Science Sociale'ın tecrübi sosyoloji anlayışına dayalı, bu anlayışın derinlemesine bir şekilde mikro alana yönelik çalışmaların önem taşıdığına ortaya koyan teknik olan "sosyometri" de bu dönem içerisinde ülkemizde yerini bulmaya başlamıştır.

Bu çalışmada sosyometriyi ülkemizde tanıtan Nurettin Şazi Kösemihal'in akademik hayatı sürecinde danışmanlığını üstlenmiş olduğu bitirme tezlerinin, sosyometriyi çalışmalarda hangi konular üzerinden ve nasıl kullanmış oldukları ele alınacaktır. Bu tezlere erişim, İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nin katalog taraması yoluyla ulaşılmıştır. Kösemihal akademik yaşamı boyunca, 126 bitirme tezi ve 1 doktora tezinde danışmanlık yapmıştır. Bu çalışmaların 9'su ise sosyometri yöntemi ile yapılmıştır. Bu çalışma kapsamında sosyometri yönteminin kullanılması ile yapılan 9 çalışmanın 5'i kapsam ve bulguları üzerinden bu çalışmada değerlendirilmiştir. Çalışmada örnek olarak 5 çalışmaya yer verilmesinin ilk sebebi 9 çalışmanın tamamına erişim sağlanmamıştır. Bir diğeri sebebi ise veri olarak erişilmiş olan toplam 7 çalışmanın diğeri örnek çalışmalarda değerlendirilen çalışmalar ile aynı kapsamda bulunduğu için tekrara düşülmemesi adına her çalışma konusuna yönelik örnek oluşturulacak şekilde bir örneklem belirlenmiştir. Sosyometri yöntemi kullanılarak yapılan bu bitirme tezleri, yöntemin ilk uygulamaları olma özelliğini taşıyor olmalarından dolayı sosyolojik çalışmalar hususunda önem taşımaktadırlar. Bu çalışmada doküman incelemesi yoluyla elde edilen tezler incelenerek sosyometrinin nasıl kullanıldığı, hangi amaçlarla ne gibi sorunlar üzerinde çözümler sunmaya çalıştıkları ele alınmıştır.

¹ İncelenmiş olan tezlere doküman olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Dökümantasyon ve Daire Başkanlığında çalışan personel tarafından iletilen link üzerinden erişim sağlanmıştır. (http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=nurettin+%C5%9Fazi+k%C3%B6semihal&qf=ITYPE%09Materyal+T%C3%BCr%C3%BC%091%3ATEZ%09Tez)

2. Sosyometri Yöntemi Nedir? Ortaya Çıkışındaki Tarihsel Süreç ve Gelişimine Dair

Sosyometri; Rumen asıllı Amerikalı psikososyoloji uzmanı olan Jacob Lévy Moreno tarafından 1932 yılında “*Zümre Metodunun Sınıflamaya Uygulaması*” eseri ile başlayıp 1934’te “*Who Shall Survive?*”² eserini yazarak 1936 yılında da “*Sosyometri*” adlı dergiyi yayına sunması ile Amerika’da ortaya çıkmış bir sosyal bilimler araştırma yöntemidir (Moreno,1963: s. XXIV). Bu yöntemin amacı Socius yani insanın toplumla olan ilişkisinin ölçüldüğü (metrum) ve ortaya çıkan ilişkiyi bu ölçümler yoluyla anlatmaktır. Küçük gruplara uygulanan bu yöntemle grup içerisindeki zümrelerin ortaya koyduğu kendiliğindenlikleri (spontanéité) ve yaratıcılıkları, sosyolojinin makro düzeydeki araştırmalarından elde edilen genellemeci yargılar yerine daha küçük gruplardan daha derinlemesine ve spesifik bulgulara ulaşmayı amaçlar.

1950’li yıllar itibarıyla *Sosyometri Dergisi*’nin Amerikan Sosyoloji Derneği’ne (Amerikan Sociological Society) devredilmesiyle, sosyometri yöntemi dünya çapında bir gelişim göstererek birçok toplumda o dönemde ortaya çıkan sorunlara toplumsal olaylara bu yöntem ışığında çözüm bulmaya başlamıştır. Sosyometrinin bu kurumsallaşması süreci ve kendini dünyaya tanıtmaya çalışmaları dünyadaki pek çok sosyoloğun da ilgisini çekmiştir.

Sosyometri; 1950’lerde dünya genelinde yaygınlaşan göç dalgası, hızlı sanayileşme ve beraberinde ortaya çıkan işçi grupları, lokavt, öğrenci grupları, yurt, cezaevi ve yatakhane gibi belli gruplar arasında gelişen sosyo duygusal ilişkiler, kişiler arasında meydana gelen itim-çekim veya kayıtsızlık durumlarını ele alır. Bu yöntem kurucusu Moreno tarafından, grup içerisinde gelişen etkileşime yönelik olarak kişinin yaratıcı kimliğini geliştirerek kendiliğindenliğini ortaya koyma yolunun açılmasını sağlaması nedeniyle, sorunlara yönelik en doğal çözüm yolu sunduğu iddiasını taşır. Bu yüzden sosyometri anlayışında, odak grup noktaları oluşturularak sosyogramlar üzerinden ölçümler yapılır.

Sosyometrinin tarihsel ve kurumsal gelişiminin öncüsü olan Moreno tarafından bu yöntem üç döneme ayrılır: 1923-1937 arası “sıcak (hot)” sosyometri, 1938-1950 arası “soğuk (cold)” sosyometri ve 1951- sonrası “algısal (percuptual)” sosyometridir. Sıcak sosyometri toplumun sorunlarını daha açık bir hale getirerek tedavi etmeyi ve değiştirmeyi amaçlar. Bu yönüyle Moreno sıcak dönemi devrimci olarak yorumlar (Moreno, 1954, akt. Erdoğan, 2013: s.391). Soğuk sosyometri; okul, üniversiteler, enstitüler, laboratuvar ve araştırma merkezleri gibi alanlarda uygulamaya çalışılan bir yaklaşımdır. Sıcak sosyometride uygulamaya odaklanılma hakim iken soğuk sosyometride çözümler daha çok teorik bir zeminde kalmıştır. Algısal sosyometride ise birçok test tekniği yani psikodrama, sosyodrama gibi bireyin potansiyelini ve bilinçaltındakileri daha çok ortaya koyduğu drama ve canlandırma durumları ile içsel dünyasında var olan algısal dünyayı yansıtarak var olan sorunlarına çözüm bulmayı sağlar (Erdoğan, 2013: s.392). Bu yöntem Amerikan sosyal bilimleri alanında pek çok alanda geçerliliğini sürdüren bir yöntem olmuştur. Bu alanların büyük çoğunluğunu endüstriyel alan, okullar, göçmenlerden oluşmaktadır. Bu yöntemin uygulama alanı küçük gruplar oluşturulduğu gibi bu alanın dışında görünen daha geniş bir kitleden oluşan Amerikan ordusu üzerinde de uygulanmıştır. Askeri sosyometri ile ordudaki sosyolojik ve psikolojik sorunlara yönelik sosyometri testleri de uygulama bulmuştur. Buradaki amaç, askerin var olan potansiyelini bulmak ve orduda, sahip olduğu özellikler yönünde mevki tayin etmektir. Yani bu yöntemin verileri sonucunda liderlik özelliğini göstermiş bir asker, hiyerarşik açıdan farklı konumlarda değerlendirilme olanağını kazanmıştır.

Kısacası II. Dünya Savaşı sonrası birçok alanda hegemonya kuran Amerika, sosyal bilimler alanında da sosyometri ile özellikle gelişme gösteren toplumlarda göç, sanayileşme, kentleşme süreçleriyle ortaya çıkan sorunlara çözüm bulma yolu açmıştır. Dünya genelinde de bu yöntem sosyoloji camiasında sosyal bilimlerde bir devrim olarak görülmüştür. Böyle görülmesinin sebebi, olayların gerçekleşmesi aşamasında temelde yer alan sıkıntıları tespit etmesi, olayları canlandırma yoluyla ortaya sunarak daha görünür kılması ve sorunları tespit ederek çözüm odaklı öneriler sunması onu diğer yöntemlere göre ayrıcalıklı kılmıştır.

3. Türkiye’de Sosyometrinin Gelişimi

Türkiye’de sosyolojinin metodolojik yaklaşımları kuruluşundan gelişimine doğru belli başlı kırılma noktaları yaşamıştır. Bu kırılma noktalarından en önemlisi de AÜ DTCF’nin kurulması ve o dönem içerisinde yapılan çalışmaların daha çok sahaya yönelik bilhassa monografik köy çalışmalarına yönelim göstermesi, araştırma yönteminde de daha ampirik uygulamalara eğilim eğilim gösterilmesine yol açmıştır. 1948 AÜ DTCF’nin kapatılması ve çalışmalarının kesintiye uğraması köy çalışmalarının sonlandırmamış aksine 1950’lerle Türk sosyolojisi köye yönelik çalışmalarda zirve yapmıştır. Bunun sebebi, İÜ sosyoloji kürsüsünün çalışmalarındaki yöntem anlayışının da sahaya doğru kayma göstermesidir. Türk sosyolojisinde 1950’lere damga vuran köy çalışmaları, Amerikan sosyal bilim metodolojisine uygun olarak bilhassa yapısal işlevselci ve Chicago ekolü etkisinde ilerleme göstermiştir. “1950-1960 dönemi arası A. Menderes’in başkanlığını yaptığı hükümetin uygulamaya koyma çabasında olduğu kalkınma ve modernleşme projeleri özellikle de Amerika’nın destek sağladığı Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi politikalar doğrultusunda ilerleyen süreç içerisinde sosyologların çalışma konularında da daha çok sanayileşme, modernleşme ve kalkınma temelli konulara yönelim olmuştur” (Ünal, 2008: s.149). Bu alana yönelik çalışmalara uygun olarak kullanılan, Amerikan kökenli bir yöntem olan sosyometri de bu süreçte dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştır.

Sosyometrinin Türkiye’deki tarihçesi ve gelişimine baktığımız zaman sosyometrinin bir yöntem mi, bir anlayış mı ya da teknik mi olduğu sorunsalı çerçevesinde onun nerede konumlandırılması gerektiği noktasında iklimler ortaya çıkmış

² Moreno’nun “*Who Shall Survive?*” adlı sosyometriyi kapsamlı şekilde ele almış olduğu çalışmasını ülkemizde Kösemihal, 1963 yılında “*Sosyometrinin Temelleri*” başlığı altında tercüme etmiştir. Çalışma İstanbul Üniversitesi Yayınları’ndan çıkmıştır.

durumdadır. Her ne kadar kurucusu olan Moreno bu sorunsalı çözme adına sosyometri için sosyal bilimlerde bir “*düşünce akımı*” (Özkan, 2008: s. 252) olduğu ifadesini belirtmiş olsa da ülkemizde sosyometri, endüstriyel toplumun ortaya koymuş olduğu girdileri ve çıktıkları olay yerinden anında ele alan *uygulamalı yöntem* olarak tanınmıştır. Bu yaklaşım ülkemizde 1950’lerle Nurettin Şazi Kösemihal tarafından Moreno’nun *Who Shall Survive?* eserinin 1963 yılında *Sosyometrinin Temelleri* olarak çevrilmesiyle tanınmaya başlanmıştır. Türkiye’de sosyoloji kürsülerinde anabilim dalı olarak yer alması ise Nihat Nirun’un YÖK’e önerisiyle 1981’de gerçekleşmiştir. Türkiye’de sosyometri artık uygulamalı veya mikro alana yönelik derslerin içerisinde okutulmaya başlanmıştır. Kösemihal 1955-1956 öğretim yılında tecrübi sosyoloji sertifikası kapsamında sosyometri derslerini vermeye başlamıştır. Kendisi Paul Descamps’ın tecrübi sosyoloji anlayışını temel alarak kurduğu tecrübi sosyoloji sertifikası içinde bu yöntemi mikro sosyolojik alanlarda uygulama girişiminde bulunmuştur. İlginçtir ki Kösemihal, Moreno’nun “Sosyometri Akademisi”nde bir ay sosyodrama ve psikodrama yöntemlerini inceleme fırsatı bularak bu alanda “Honorary Degree (Onur Derecesi)” ile ödül alarak gelmiş olsa da sosyometri tekniğine dayalı önem taşıyan herhangi bir araştırmayı uygulamalı olarak yapmamıştır. Sosyometriyi sadece o dönem asistanları olan Muzaffer Sencer ve Oya (Sencer) Baydar ile birlikte teorik düzeyde öğrencilerine anlatma durumunda kalmıştır. Türkiye’deki sosyometri yaklaşımı temelinde yapılan çalışmalara bakıldığında genelde bunları Türk Sosyoloji Cemiyeti’nin üyeleri tarafından yapıldığını söyleyebiliriz. Kösemihal ile birlikte *Sosyoloji Dünyası* dergisinde Hilmi Ziya Ülken de sosyometri yöntemini ele alan çalışmasını³ yayınlamıştır. Ülken’in bu çalışması, Kösemihal’in yapmış olduğu çalışmalar ve tanıtımlar kadar derinlikli olmaması daha çok yöntemi, kavramsal boyutuyla ele alan bir çalışma olarak kalmıştır.

Nurettin Şazi Kösemihal için sosyometri sosyal bilimlerde bir devrimdir. Mikrososyoloji alanında sosyal hayatın sınırlılığını ölçümler yoluyla daha derinlikli sonuçlar ortaya koyması yönü ile bu yöntem Kösemihal’in dikkatini çeker. 1961 yılında *Sosyoloji Dergisi*’nde yazdığı “*Sanat ve Fikir İşçileri*” adlı makalesinde Avrupa’da ortaya çıkan Comte’un geliştirdiği kurallar çerçevesinde oturan sosyolojinin 20.yüzyıl ile birlikte ortaya çıkan küçük ve marjinal olan grupları araştırma noktasında bu teorik ve genellemeci yaklaşımın özgünlüğünü yitirdiğini ve yetersiz kaldığını vurgulayarak, Amerika’da bu grupların kendiliğindenliklerini ve yaratıcı yönlerini ortaya koyan mikrososyolojik yaklaşımın değer kazandığını belirtir. Bu ayırmadan yola çıkarak Avrupalı ve Amerikalı sosyologlar arasındaki farkı da şu sözler ile ortaya koyar: “Amerikalı sosyologlar, sosyolojiyi günlük hayatımızda karşılaştığımız her türlü insan münasebetinde bulurken; Avrupalı sosyologda bu inanç zayıftır. Avrupalı sosyolojiyi büyük kuramlar ve söylemlerde ararken, Amerikalı karı-koca, öğrenci-okul, fabrika-işçi vs. münasebetlerinin gözlemlemesi ile ampirik olarak tüm canlılığı ile ortaya koyar” (Kösemihal, 1961: s.5).

Sosyometriyi devrim olarak gören Kösemihal için bu yöntem sosyal olayların henüz canlılığını yitirmeden ampirik şekilde bizlere derinlemesine bilgi sunması yönünü Kıta Avrupa’sının sosyolojisi anlayışı karşısında över. Bu yüzden Kösemihal, birçok çalışması ile sosyometriyi tanıtmış hatta kürsüde verdiği dersler esnasında da bunu kısmen uygulamaya yönelik çalışmalar ortaya koyma çabası içinde olmuştur.

4. Türk Sosyolojisinde Sosyometri’nin Öncü İsmi Nurettin Şazi Kösemihal’in Sosyometri Üzerine Yaptırılmış Olduğu Bilimsel Çalışmalar

Nurettin Şazi Kösemihal’in sosyometriyi ülkemize tanıtan öncü isim olduğunu daha önceki başlıklarda ele alındı. Lakin Kösemihal’in bu yöntemi ülkemize “tanıtan” isim olmasına rağmen kendisinin uygulamaya dayalı ortaya koymuş olduğu herhangi bir çalışmanın literatürde yer almadığını görmekteyiz. Kendisi bizzat uygulamaya yönelik bu alanda örnekler ortaya koymamış olsa da verdiği teorik bilgiler çerçevesinde ve asistanları Oya (Sencer) Baydar ve Muzaffer Sencer’in de katkılarıyla tecrübi sosyoloji sertifikası altında lisans bitirme tezlerindeki çalışmalarda bu yöntemi uygulamış olduğu birçok bitirme tezinin danışmanlığını üstlenmiştir. Bu çalışma da, sosyometriyi daha çok anlama adına yapılan bitirme tezlerinin hangi alana yönelik, ne gibi teknikler uygulayarak nasıl sonuçlara ulaşıldığını anlama adına, İÜ Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi’nin arşivinden elde edilen bu tezler örnek sosyometri çalışmaları olarak incelenmiştir.

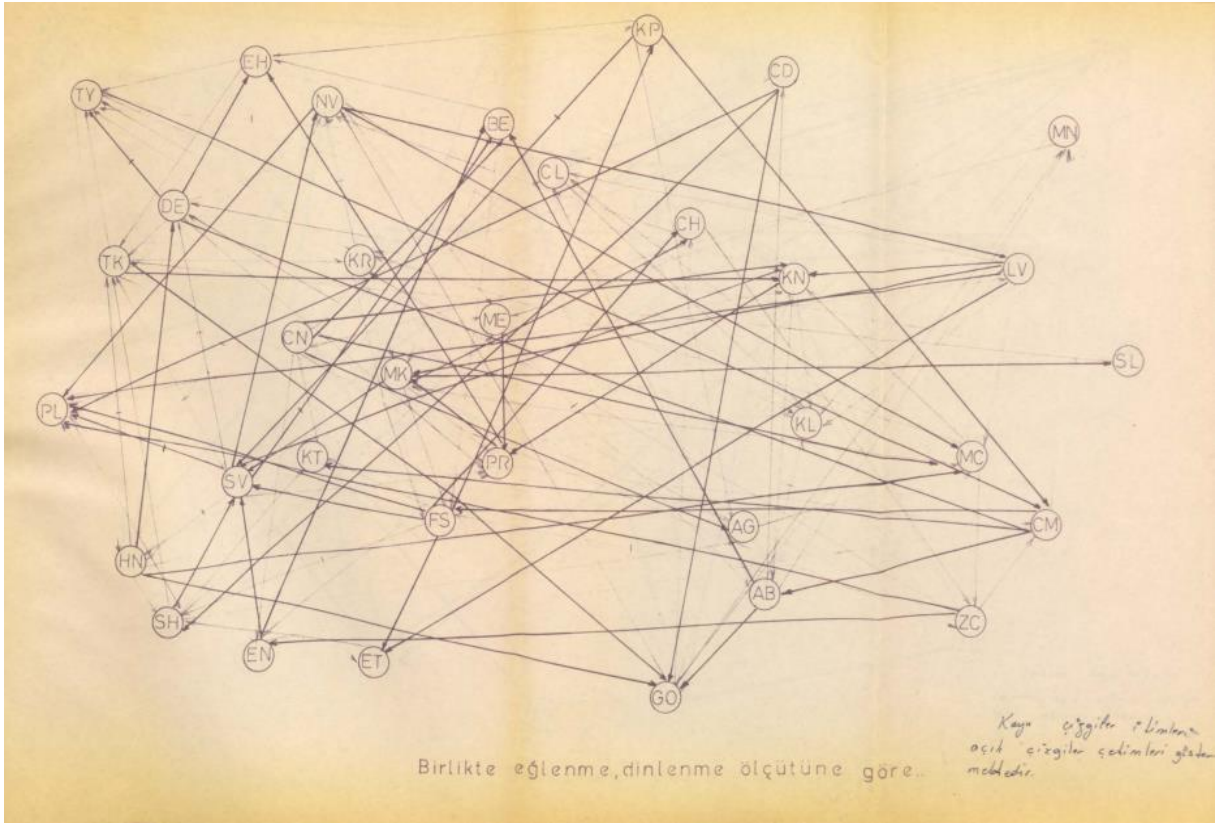
Bu çalışma kapsamında Kösemihal’in toplamda yaptırmış olduğu 126 bitirme tezinin 9’u sosyometrik çalışmalar olarak karşımıza çıkar. Bu makale de 9 çalışma içerisinde 5 tanesi incelenerek sosyometri yönteminin uygulanabilirliği üzerine tespitler ortaya koyulacaktır.

4.1. Azot Sanayii T.A.Ş Kütahya Azot İşletmelerinde Bir Sosyolojik Araştırma (1965)

Bu çalışma Özden Sümer tarafından 1964-1965 öğretim yılında mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmayı Sümer, Kütahya’da bulunan bu işletmenin belli bir departmanında gerçekleştirmiştir. Bu departmanı seçme nedeni ise işletme kaza eğilimi ve randıman düşüklüğü arasındaki ilişkiyi, işletmedeki belli bir işçi grubunun ilişkileri ve eylemleri ile canlı halde durumu olduğu gibi gözlemleyerek ölçümler aracılığıyla aktarmaya çalışmıştır. İşletmede belirlediği tesiste, fabrikanın kuruluşundan o güne değin iki kaza olayının gerçekleşmesi de belirlediği yerin çalışma koşullarının riskli bir bölge olduğunu göstermektedir. Sümer, bu kazanın diğer bölümlerinin nasıl etkilendiğini de ortaya koyma adına tercih sebebini belirtmiştir.

Tezine ilk olarak fabrikanın tarihçesi, planı, çalışma ve üretim kapasitesine ait verileri ortaya koyarak başlamıştır. Bu teknik bilgilerden sonra sosyometri testini işletmenin Asit-Tuzlar bölümünün, Seyreltik asit ünitesinde gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada incelediği, etkileşim içinde olduğu işçileri belli sosyometrik sembollerle belirtmiştir.

³ Hilmi Ziya Ülken, “*Sosyometri*” adlı makalesini 1952 yılında *Sosyoloji Dünyası* dergisinde yayınlamıştır.

Şekil 1: Birlikte eğlenebilen işçiler arasındaki etkileşimi ortaya koyan sosyogram şeması (Sümer, 1965).

İncelediği etkileşim içinde olduğu işçileri belli sosyometrik sembollerle (Örnek: İsmail Hakkı Sever: “AB”, asit vardiya teknisyeni, Hüseyin Aksoy: “CD”, seyreltik asit vardiya teknisyeni gibi) belirtmiştir. Bu semboller ile sosyometri testini sınıflandıran Özden, işçilerin ilişkilerini ve etkileşimlerini belirtme adına deyim tablosu oluşturmuştur. Bu tabloda seçen –seçilen, iten-itilen, ilgi-ilgisiz, olumlu- olumsuz, yalnız kalmış, içe dönük-dışa dönük gibi kodlarla çalışma şeklini belli ölçütlere oturtmaya çalışmıştır. Burada sosyometrik sembollerle belirtmiş olduğu her işçi için deyim tablosu kapsamında gerekçeleri de belirtilerek işçi grubu içerisinde hangi konumda olduğu ve işçilerin birbiri ile olan etkileşimleri ortaya koyulmuştur.

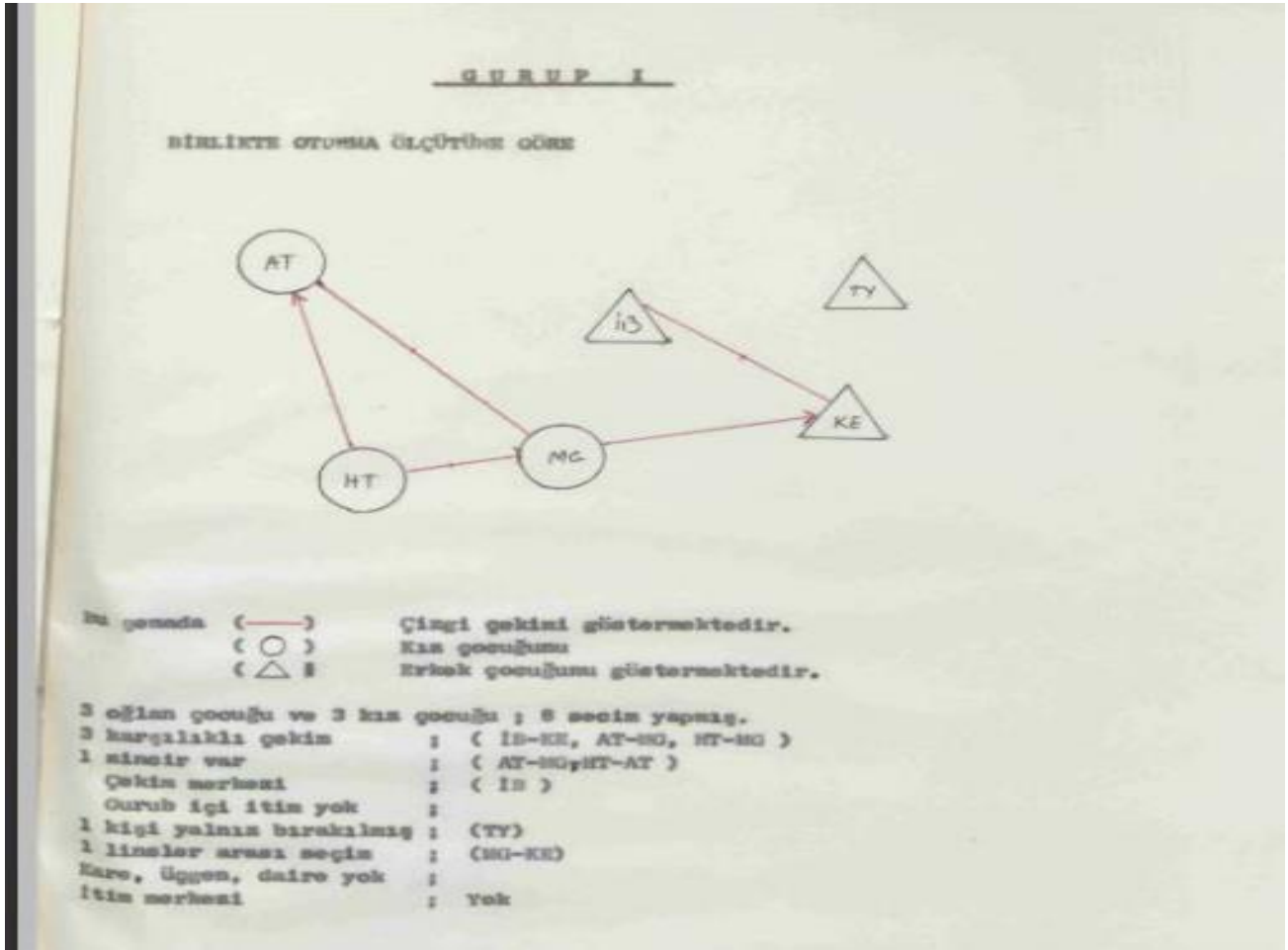
56

4.2. Karabük Demir-Çelik İşletmeleri Kok Fabrikası İşletmelerinde Sosyometrik Araştırma (1968)

Bu çalışma Aygün Ceylan tarafından 1967-1968 öğretim yılında mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Ceylan bu çalışmada sosyometri testini dört ölçüt üzerinde uygulamıştır. Birinci ölçütte işçilerin birbiriyle çalışmaları, ikincisinde işçilerin oturma düzeni, üçüncüsünde birbiriyle eğlenmeleri dördüncüsünde işçilerin sendika yöneticisi seçme ölçütlerindeki eğilimleri değerlendirilmiştir. Bu ölçütleri somut bir şekilde ortaya koyma adına sosyogram üzerinden yorumlamıştır. Ceylan da çalışmasında Sümer gibi çalışmasına araştırma yaptığı tesisin özelliklerini ve tarihçesini belirterek başlamıştır. Geniş çaplı verdiği bilgiler sonunda sosyometriyi uygulamaya koyduğu nakil tesisi işçileri üzerinde sosyometrik sembollerle (Raşit Gülenç: AB, 1 no’lu rampa işçisi, Hasan Altın: AC, 2 no’lu rampa işçisi gibi) belirttikten sonra “sosyometrik deyimler” çizelgesi üzerinden her bir sosyometrik sembolün gerekçesi yani seçtikleri, ittikleri, onu seçenlere dair etkileşim ağı ortaya koymuştur. Çalışmanın sonunda ise sosyometrik semboller arasındaki ilişkiyi ortaya koyan sosyogram dökümleri ortaya çıkarılmıştır.

4.3. Taşlıtarla Gümüşsuyu İlkokulda Sosyometrik Çalışma (1969)

Bu çalışma Zerrin Çolak tarafından 1968-1969 öğretim yılında mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Bu mezuniyet tezinde ilk olarak sosyometri yönteminin aşamaları ve arka planda neler yapmış olduğuna dair veriler sunulmuştur. Çolak, tezinde yer verdiği geniş bilgilendirmeden sonra çalışmanın konusunu oluşturan Taşlıtarla Gümüşsuyu İlkokulu’nun tarihçesine, okulun fiziki koşullarına, sınıf, öğretmen ve sayılarına dair verileri sunduktan sonra 4/D sınıfına uyguladığı tekniğin aşamalarına tezinde yer vermiştir. 6’şar kişiler halinde gruba ayırdığı sınıfın birlikte oturma eyleminin nasıl şekillendiğine dair süreci detaylıca ele almıştır. Oturma eylemini kendi seçtiği arkadaşı ile yapanlar ve kendi seçmediği kişi ile oturanlar arasında bir ölçüm yapmıştır. Arkadaşını kendi seçenler ve kendi seçmeyenlerin gerekçelerini tek tek ele alarak bu seçimler sonucunda gelişen itim ve çekim durumlarına yönelik açıklamaları veri olarak değerlendirmiştir. Çalışmasında edindiği bulgular ise oturma arkadaşını kendi seçenler arasındaki arkadaşlık ilişkisinde çekim oluştururken; oturma arkadaşını kendi seçmeyenler arasındaki ilişki sürecinde itmeler söz konusu olmuştur.

Şekil 2: 1. Grup içerisinde yer alan öğrencilerin oturma şekli ve arkadaşlık ilişkilerini gösteren sosiogram (Çolak, 1969).

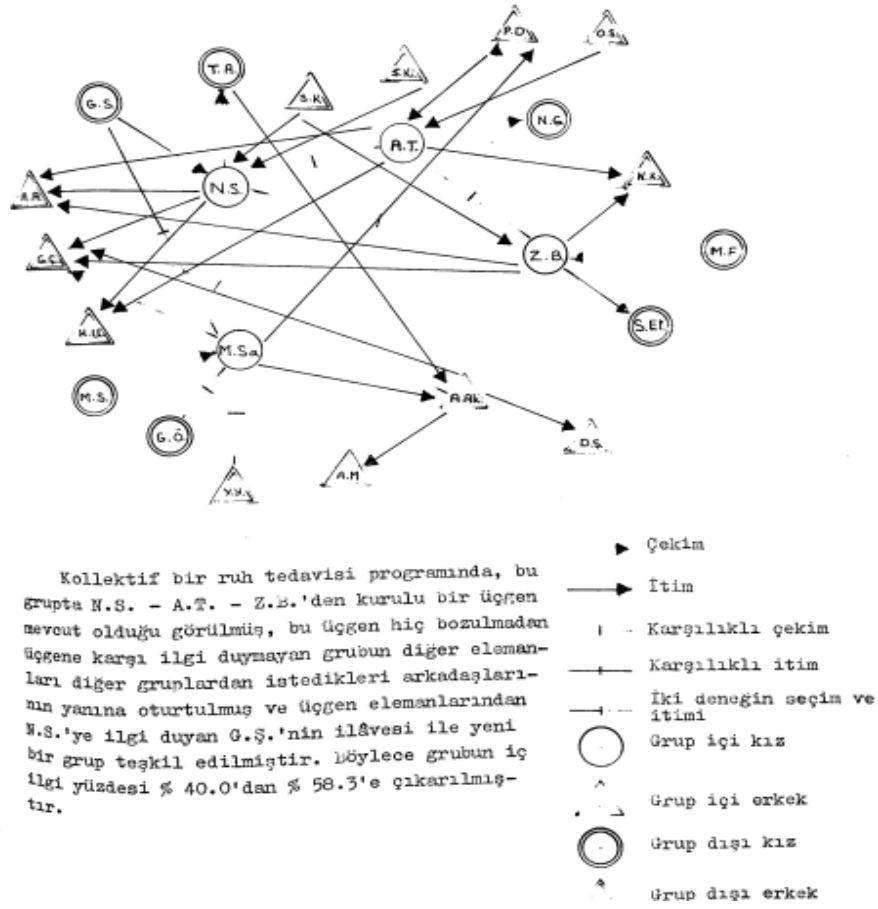
4.4. Mehmet Akif İlkokulu'nda Sosyometrik Araştırma (1969)

Bu çalışma Ali Nadir Sencer tarafından 1968-1969 öğretim yılında mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada okul içerisinde gerçekleşen etkileşimleri ortaya koyma adına bir sınıf içerisinde öğrencilerin rastgele gruplara ayrılarak aralarındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sencer, 5/E sınıfını 6'şar gruplara ayırarak sınıfta tek tek bireylerin bir diğer kişi hakkındaki görüşlerini, ittiklerini, çektiklerini, öğrenci olarak kendi yaratıcılıklarını ortaya koydukları yönlerini ortaya koyacak uygulamaları yaptırarak derinlemesine gözlemlerde bulunmuştur.

4.5. Şişli 19 Mayıs İlkokulu'nda Sosyometrik Bir Araştırma (1972)

Bu çalışma Emel Kürkçüoğlu tarafından 1971-1972 öğretim yılında mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada da diğer okul üzerine yapılan sosyometrik çalışmalar gibi grup üyeleri ve sosyometrik semboller belirlenerek beraber oturma ölçütleri, itim, çekim gerekçeleri, grupların tipik yapıları, test uygulamaları ile ortaya çıkarılarak gerekçeler dökümler halinde ortaya koyulmuştur. Örnek olarak; çalışmada sosyometrik sembolü NS olan Nur Selah adlı öğrenci 1.grup içerisinde kendi seçtikleri, ittikleri, onu seçenlerin açıklamaları, nedenleri döküm haline getirilmiştir. En son aşamada grup içerisinde her bireyin bu görüşleri tek tek alınarak ilişki ve etkileşim ağları sosiogram üzerinde gösterilmiştir.

1. Grubun Sosyogramı

Şekil 3: Okulun 5/A sınıfında gerçekleşen sosyometrik çalışmanın 1.grubunda yer alan sosyogram verileri (Kürkçoğlu, 1972).

Örnek sosyometrik çalışmalar üzerine genel bir değerlendirme bulunacak olursak bu çalışmaların uygulama alanlarının okul, iş yeri, fabrika gibi ortak zaman geçirilen mekânlar içerisinde yapılması dikkat çeker. Bu gibi alanlar, toplumun mikro ölçekte yansımaları sunan alanlardır. Böylelikle bu alanlarda gerçekleşen etkileşim ve iletişim sürecinde ortaya çıkan durumlar, olaylar toplumsal sorunları anlamaya yönelik olarak araştırmacılara derinlemesine gözlem yapabilmeye imkanı sunmaktadır.

Bu örnek çalışmalara baktığımız zaman Azot Sanayii T.A.Ş Kütahya Azot İşletmelerinde gerçekleşen çalışma ve Karabük Demir-Çelik İşletmeleri Kok Fabrikası İşletmelerinde yapılmış çalışmada işçilerin genel problemleri, kendi aralarında çalışma saatleri içerisinde gerçekleştirmiş oldukları iletişim dili ve buna uygun eylemler sürecinde ortaya çıkan ilişki sistemi ele alınmıştır. İlkokullarda yapılan sosyometrik çalışmalarda keza öğrencilerin bir diğeri üzerinden kendini tanımasına ve iletişim sistemlerinde nasıl bir anlayış geliştirdikleri derinlemesine bir şekilde sosyogramlar üzerinden aktarılmıştır.

5. Sonuç

Çalışmanın ele almaya çalıştığı genel tema, Türk sosyolojisinde Nurettin Şazi Kösemihal'in çalışmaları ve çabalarıyla yer edinmeye başlayan sosyometri yönteminin, ülkemizde uygulama alanının hangi alanlarda ve ne tür konular üzerinde uygulama alanı bulduğunu ortaya koymaktır. Yöntem olarak diğer araştırma yöntem ve tekniklerine göre geri planda kalan bilhassa sosyoloji özelinde bu yöntemle dayalı çalışmaların literatürdeki eksikliği dikkat çekmektedir. Bir sosyolog tarafından ülkemizde tanınmaya başlayan bu yöntemle dayalı, yöntemin ilk örnekleri sayılabilecek bu çalışmaların Kösemihal aracılığıyla ortaya koyulması bu yöntemin ülkemizde Kösemihal ile anılmasına neden olmuştur. Bu yüzden Türk sosyolojisinde sosyometri yönteminin yerini ve uygulama alanlarını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada Kösemihal'e de sıklıkla atıfta bulunulmuştur.

Nurettin Şazi Kösemihal'in sosyometri yöntemini tanıtmaya adanmış akademik girişimlere baktığımızda yöntemi kürsüde sadece teorik bir ders olarak okutmuş olmakla kalmadığını bunun yanı sıra yöntemi somut hale getiren

çalışmaların yapılmasına da öncülük ettiğini görmekteyiz. Bunu da yapmış olduğu gazetelerde, dergilerde pek çok akademik mecrada yayınladığı makaleler ve bilimsel çalışmalar üzerinden görmekteyiz. Yöntemin öğrencilere aktarması, derste öğrettiği teorilerin sahada uygulanması noktasında ise o dönemin sosyoloji kürsüsü asistanları olan Oya (Sencer) Baydar ve Muzaffer Sencer isimleri de bu süreç içerisinde dikkat çeker. Sosyometri ile yapılan bitirme tezlerinde öğrencilerin yönetime uygun çalışmalar ortaya koymasında ve onlara yöntemi uygulamaya adına hazırladıkları taslaklarla yol gösteren bu iki isim, öğrencilerle iş birliği içinde olarak onlara bu yöntemin uygulamasına dair yol gösterdiklerini tezlerin teşekkür kısımlarında görmekteyiz.

Bu yöntem ağırlıklı olarak 1965 yılından itibaren yapılan tez çalışmalarında daha çok kullanılmıştır. Bunun sebeplerinin altında bu dönem içerisinde hız kazanmış olan fabrikaların artışı, kalkınma ile birlikte ülke içinde artan köyden kente doğru gelişen göç hareketi yatar. Bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkan sosyal tabakalaşma, eğitim sorunu ve eğitimin yaygınlaştırılması ile toplumda meydana gelen küçük gruplar ve zümreler oluşmaktadır. Bu küçük gruplar ve zümreler arasındaki ilişkiler sonucunda ortaya çıkan toplumsal sorunlara yönelik olarak çözümlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu yöntemin dönemin koşulları içerisinde ortaya çıkan bu sorunlara yönelik ortaya koyduğu yaklaşımlar diğer yaklaşımlara göre daha görünür ve gerçekçi çözümler ortaya koymuştur.

Sosyometrinin böylelikle yöntem olarak bize ferdi durumlar üzerinden gelişen tutumlar üzerinden veri sağlama konusunda özel bir düşünce akımı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Çünkü bu yöntem insanı ölçmeye ve açıklamaya çalışırken olmuş olaylar ile değil, insan ilişkilerinin “o an” eylem halindeki durumu ile ilgilenir. Kösemihal’in sosyometri yöntemi ile ülkemizdeki toplumsal sorunların çözümünü gerçekleştirmek adına bu yöntemi tercih etme amacında sosyolojinin artık masa başında, olmuş olan olaylar üzerinden yapılan genellemeci yaklaşım ile bir yere varamayacağını ispatlama çabasıdır. Sosyometrinin doğrudan somut alana yönelik durum tespitini gerçekleştirme özelliğini Türk sosyoloji anlayışına kazandırma gayesinde olmuştur.

Sonuç olarak ülkemizde sosyometriye dayalı çalışmalar tam anlamıyla sosyoloji kürsüsünde yeterli karşılığı bulamamıştır. Yöntem ülkemize bir sosyolog tarafından kazandırılmış olsa da uygulama alanı diğer sosyal bilimlerde bilhassa psikoloji ve sosyal psikoloji alanında yerini bulmuştur. Sosyoloji özelinde baktığımızda da Kösemihal aracılığıyla “tecrübi sosyoloji” dersi içerisinde mikro sosyolojik çalışmalarda kullanılan yöntem olarak tanınarak teorik bir boyutta ilerleme göstermiştir.

Kaynaklar

- Ceylan, A. (1967), “Karabük Demir-Çelik İşletmeleri Kok Fabrikası İşletmelerinde Sosyometrik Araştırma” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 5169, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: 7123, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- Çolak, Z. (1969), “Taşıtlarla Gümüşsuyu İlkokulda Sosyometrik Çalışma” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 6204, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: 342, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- Erdoğan, A. (2013), “Sosyometri’nin Doğuşu ve Gelişimi”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3. Sayı, 27, s. 387-414.
- Kösemihal, N. Ş. (1961a). “Sanat ve Fikir İşçileri”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt:2, Sayı: 16, s.1-16.
- Kürkçüoğlu, E. (1972), “Şişli 19 Mayıs İlkokulu’nda Sosyometrik Bir Araştırma” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 7402, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.149, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- Moreno, J. L. (1963), *Sosyometrinin Temelleri*, Çeviren: Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Örnek, C. (2015), *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, 1. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.
- Özkan, A. (2008), “Sosyometrinin Türkiye’deki Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, s. 251-268.
- Sencer, Ali Nadir (1969), “Mehmet Akif İlkokulu’nda Sosyolojik Araştırma”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 4540, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: T.105, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- Sümer, Özden, (1965), “Azot Sanayi T.A.Ş. Kütahya Azot İşletmelerinde Bir Sosyometrik İnceleme”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Mezuniyet Tezi, Tez No: 7876, Sosyoloji Semineri Kitaplığı, Kayıt No: 3660, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi Arşivi.
- Ünal, A.Z. (2008), “Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, ss.123-172.